

Заяц Н.В. (Мінск)

Рэпрэзентацыя вобраза прарока ў лірыцы Янкі Купалы і Васіля Зуёнка

Феномен мастацкага прадбачання вядомы ў сусветным слоўным мастацтве з даўніх часоў і ўвасоблены ў творах прадстаўнікоў самых розных літаратур. Парадаксальна, але неверагодныя, згушчана-змрочныя фантазіі пісьменнікаў маюць уласцівасць спраўджвацца (прыгадаем К. Чапека, Ф. Кафку, Я. Замяціна, Дж. Оруэла і інш.). Калі адкінуць містыку і прагматычныя развагі пра звычайныя супадзенні, то можна гаварыць пра сілу мастацкай інтуіцыі творцы, які, толькі ўбачыўшы зараджэнне пэўных тэндэнцый у грамадстве, амаль беспамылкова экстрапалюе іх развіццё. Такім чынам рэалізуецца адна з асноўных функцый мастацтва – функцыя прадугадвання, прароцтва.

У айчыннай літаратуры футуралагічна-прагматычная функцыя актуалізуецца ў пачатку XX ст. у сувязі з узнікненнем і распасюджаннем адраджэнскіх ідэй і выяўляецца па-рознаму. У прыватнасці, у лірыцы пачынальніка нацыянальнай літаратуры Янкі Купалы ўзнікае вобраз прарока, які раскрываецца ў сувязі з матывам “відушчасць – невідушчасць”. Па назіранні І. Гоўзіч, у творчасці паэта развіццё гэтага матыву адбываецца пераважна ў сувязі з праблемай сацыяльнага і нацыянальнага абуджэння беларусаў, паэт паўстае “відушчым” сярод нацыянальна “сляпога” народа [1, с. 19]. Сапраўды, у многіх вершах Купалы робіцца акцэнт менавіта на “зрокавым” аспекце рэцэпцыі свету: “Я ў долю народа свайго *узірся* (вылучана намі. – Н.З.) / І толькі аб гэтым для вас тут пяю” [5, с. 54] (“Вы кажаце...”, 1906).

У паэзіі сучаснага пісьменніка В. Зуёнка таксама знаходзіць увасабленне матыву “відушчасць – невідушчасць”, які ўзнікае ў 1960-я гг. і напачатку развіваецца ў сувязі з мастацкім даследаваннем экалагічнай тэмы. Так, за тры дзесяцігоддзі да чарнобыльскай трагедыі ў вершы “Ідуць дажджы” (1964) паэт змог “разгледзець” яе наступствы. У якасці эпіграфа да твора В. Зуёнак узяў радкі А. Блока “В последний раз – опомнись, старый мир!”. Анафарычная кампазіцыйная арганізацыя твора, паслядоўнае паўтарэнне слоў “Ідуць дажджы” стварае эфект ходу гадзінніка, які адлічвае час чалавечай цывілізацыі. “Ідуць дажджы. А травы жухнуць, / Грыбы хаваюцца ў зямлю. / Ідуць дажджы злавесна, глуха / Рунь заганяюць у раллю. / Ідуць дажджы. А птушкі млеюць / І нема падаюць на дол. / Ідуць дажджы... І ліст лілеі / Над смерцю рыб – хаўтурны стол” [4, с. 32]. У зуёнкаўскай лірыцы ўзнікае вобраз *вачэй прыроды*, зазірнуўшы ў якія мастак улавіў адзінае непаўторнае імгненне прыроднага адкрыцця (“откровения”) і аказаўся “асуджаным” на вечную занепакоенасць: “Прыходзіць жа аднойчы / Такая вышыня: / Глядзяць прыроды вочы / Штоночы і штодня. / Глядзяць табе насустрач, / Глядзяць

табе наўслед. / І ты ўжо – невідущчы – / Бачыш цэлы свет” [3, с. 32] (“Непаўторнасць”).

Падобная “відушчасць” робіць паэта пасіянарным і абавязвае вывесці з духоўнай летаргіі іншых. У такім выпадку літаратурная творчасць перастае быць толькі мастацтвам і ператвараецца ў творчасць сацыяльную, палітычную. Асабліва актуальна гэта ў дачыненні да асобы класіка, усё жыццё якога – узор адданага служэння Беларусі. Янка Купала дзеля вырашэння мастацкай (і – шырэй – грамадзянскай) задачы абуджэння нацыі выкарыстоўвае разнастайныя прыёмы. Так, у многіх творах аўтар выказвае перакананне і ўпэўненасць у магчымасці і нават непазбежнасці пазітыўных пераўтварэнняў (“Беларушчына”, “Моладзі” і інш.). Пры гэтым нярэдка выкарыстоўвае рамантычную алегорыю, якая наглядна і доказна паказвае, што лепшае непазбежна таксама, як непазбежны надыход вясны, раніцы, светлага дня і пад. (“Яшчэ прыйдзе вясна”, “Ужо днее”, “Нашай ніве” (“Не загаснуць зоркі ў небе...”), інш.). Некаторыя вершы ўяўляюць сабой праекцыю ў шчаслівую будучыню: прынамсі, ідэальная, а таму прыцягальная і прывабная мадэль заўтрашняга вольнага жыцця ствараецца ў вершах розных гадоў з аднолькавай назвай “Маладая Беларусь” (“Гэй ты, гэі, Беларусь, маладая старонка...”, 1909; “Вольны вецер напеў вольных песень табе...”, 1906–1912). Арыгінальным купалаўскім прыёмам актывізацыі нацыянальнага пачуцця ўяўляецца правакацыя, калі пастулюецца пэўная “антыідэя”, як, напрыклад, у творы “А ты, браце, спі!” (1905–1907): “Вясна. Сонца ўзыходзе, / Свеце на зямлі; / Дух збудзіўся у народзе, – / Усталі, пайшлі. / Ёсць і працы, ёсць і поту, – / Спаць няма калі! / Дружна галіць на работу, – / А ты браце, спі!.. / <...> Няхай тыя уставаюць / Раба да зары, / Што свабодачку кахаюць! – / А ты браце, спі!..” [5, с. 91]. Падкрэсленая навязлівасць, настойлівая прапанова заведана праігрышных варыянтаў павінны “справакаваць” беларуса на актыўнасць, на дзеянне. Такі “доказ ад супрацьлеглага” даволі пашыраны ў лірыцы Купала і прымяняецца ў вершах “Беларусь”, “Мая хата з краю”, “Як спытаюцца нас”, “Тутэйшы”, “Новы год” і інш. Многія творы ўяўляюць сабой прамыя заклікі-пракламацыі (“Гэй, наперад!”, “Выйдзі...”, “Годзе...”). Акрамя таго, з мэтай абудзіць сучаснікаў выкарыстоўваецца апеляцыя да гераічнага мінулага (“Сон” і інш.)

Разнастайнасць мастакоўскага інструментарыю ўражвае, аднак яшчэ больш уражвае тое, што і адкрытыя заклікі, і прароцкія “сны на кургане”, і многія іншыя мастакоўскія спробы пакідаюць беларусаў абыякавымі – у выніку сам паэт выступае ў іпастасі незразуметага ў сваёй Айчыне прарока. Яшчэ ў 1912 г. у аднайменным вершы ўзнікае вобраз прарока, які ў адзіноце брыдзе “сярод маны, сярод насмешкаў” і будзіць “сляпы” народ: “Паўстаньце, рабскія натуры, / Пакіньце свой адвечны сон, / Загаманіце віхрам, бурай, / Каб ажна дрогнуў ваш палон! / <...> Так гаварыў і з рабства клікаў / Людзей на волю той прарок, / Ждучы з трывогаю вялікай / Ад іх

адказу неўнарок” [5, с. 199]. Адказ людзей “забранага краю” (“– Па колькі ж нам дасі чырвонцаў, / Калі мы пойдзем за табой?” [5, с. 200]) з’яўляецца вельмі моцным фінальным акордам твора і разбівае аптымістычныя спадзяванні на “празрэне” беларусаў.

У паслярэвалюцыйных Купалавых творах матывы расчаравання ў народзе яшчэ больш паглыбляюцца. Паэт зноў і зноў кліча суайчыннікаў “на сход”, будзіць нацыянальнае пачуццё (“Час!”, “На сход!”, “Свайму народу”).

Паўстань, народ! Прачніся, беларусе!
Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе!
Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў,
Як твой навала злыдняў скарб грабе! <...>

Сваю магутнасць пакажы ты свету, –
Свой край, сябе ў пашане мець прымусь.
Паўстань, народ!.. З крыві і слёз кліч гэты...
Цябе чакае маці-Беларусь! [5, с. 257]

Вольная, незалежная дзяржава не ўяўляецца мастаку без уласных Прарока, Песняра, Ваякі, Уладара, якіх няк не дачакаецца Радзіма: “Паўстань з народу нашага, прарок, / Праяваў бураломных варажбіт, / І мудрым словам скінь з народу ўрок, / Якім быў век праз ворагам спавіт! / Збяры ў адну ўсю Беларусь сям’ю, / Вазьмі з яе прысягу і зарок, / Што не прадасць сябе, сваю зямлю... / Зняць пугы Бацькаўшчыне ўстань, прарок!” [5, с. 276] (“Паўстань...”, 1919).

Праз дзесяцігоддзі, у новых гістарычных умовах да мастацкага асэнсавання праблемы нацыянальнага прарока звяртаецца В. Зуёнак. Прайшоў час, змяніліся пакаленні, але абазначанае класікам пытанне паранейшаму актуальнае. На думку сучаснага паэта, вялікая бяда Беларусі – адсутнасць нацыянальнага прарока, здольнага нарэшце раскрыць вочы людзям, дапамагчы пазбавіцца комплексу непаўнаважнасці. Адным з лейтматываў лірыкі В. Зуёнка другой паловы 1990-х – пачатку 2000-х гг. становіцца чаканне прарока. Мастацкае ўвасабленне гэтага вобраза ажыццяўляецца ў тым ліку і з арыентацыяй на купалаўскую творчасць. Гіпертэкставыя адсылкі да спадчыны класіка адчувальныя ў вершах “Лесвіцы Чорная рэчка...”, “Сыне Божы, Хрыстос Ісусе...”, “Мы – у цэнтры, не на ваколцы...” і інш. Некаторыя творы на гэтую тэму ў змястоўных і фармальных адносінах можна разглядаць як алузіі на “малітвы” Купалы (“Мая малітва”: “Я буду маліцца і сэрцам, і думамі...”, 1906; “Ва ўсяку мінуту, ва ўсякай патрэбе...”, 1912). Так, верш “Сыне Божы, Хрыстос Ісусе...” (2001) нават адкрываецца эпіграфам “Паўстань з народа нашага, прарок...”. В. Зуёнак звяртаецца да Бога з пакутнай просьбай выратаваць Беларусь, падараваць ёй сапраўднага Месію: “Сыне Божы, Хрыстос Ісусе, / Ці ты нас не пабачыў здалёк, / Што да грэшнай

маёй Беларусі / Не дайшоў ні адзін твой прарок?... <...> / Божа светлы, Божа адзіны, / Дай хоць сёння нам ласку сваю: / У імя пакутнай Радзімы, / Дай нам, Божа, прарока, – малю” [4, с. 110–111]. Разам з тым паэт бачыць, што беларус застаецца ўсё такім жа пасіўным, інертным, абьякавым да сябе самога, да сваёй будучыні, і гэта нараджае змрочныя настроі і матывы расчаравання: “Будзе новы дзень – і далёкія / Не паклічуць нас небасхілы. / Нашы крылы растануць аблокамі, / Мы – гарбатыя, як магілы. / Будзе зноў кумір новаспечаны / Нас прымерваць да ўласнага кроку. / А бяда наша – звышчалавечая: / Беларусь не чакае прарока...” [2, с. 10]. Зрэдку аўтар сам сябе называе прарокам, але “бяздомным, бязмоўным”, слова якога так і не здолела абудзіць народ. У шматлікіх вершах апошніх дзесяцігоддзяў вобраз паэта ўзвышаецца, набывае рысы прарока, слова яго гучыць важка, як завет (“Нарадзіўся – значыць, у вечнасць прыйшоў...”, “З народамі, як з лёсам сваім...”, “Не быў беларусам...”).

І ўсё ж, думаецца, роля нацыянальнага прарока у мастацкай сістэме В. Зуёнка адводзіцца перадусім вобразу Купалы. Выключная асоба класіка бачыцца паэту адной з галоўных першаасноў на якіх трымаецца беларуская духоўнасць: “Аб адным, Божа мой, / Малю – / Дай апору ў сусветнай гонцы: / Беларускаму плугу – / Зямлю. / І Купалавай хаце – / Сонца!..” [4, с. 97–98] (“Аб адным, Божа мой...”, 1998).

Літаратура

1. Гоўзіч, І. Насустрэч святлу. Праблема прасвятлення народа ў творчасці Янкі Купалы і Янкі Сіпакова / І. Гоўзіч // Роднае слова. – 2003. – № 7. – С. 17–21.
2. Зуёнак, В. Вершы / В. Зуёнак // Польша. – 1998. – № 6. – С. 3–17.
3. Зуёнак В. Світальныя плушкі : вершы і паэма.– Мінск : Маст. літ., 1982.– 159 с.
4. Зуёнак, В. Выбраныя творы / В. Зуёнак. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2010. – 512 с.
5. Купала, Я. Выбраныя творы / Я. Купала. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2002. – 640 с.